

УДК 338.439.009.12: 665

Володимир Яценко

Volodymyr Yatsenko

**РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО  
ОЛІЙНО-ЖИРОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК  
ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**THE DEVELOPMENT OF COMPETITIVE OIL AND FAT AIC SUBCOMPLEX  
AS AN IMPORTANT COMPONENT OF FOOD SAFETY OF UKRAINE**

*У статті досліджено проблеми конкурентоспроможного розвитку олійно-жирового підкомплексу АПК України. Проведено аналіз сировинної та виробничо-технічної баз олійно-жирової промисловості, особливу увагу приділено вивченню показників з виробництва соняшнику як основної сировини галузі. Розроблено авторську методичку оцінювання ефективності розвитку олійно-жирового підкомплексу із застосуванням загального (інтегрального) показника. Запропоновано створення сучасної державної системи підтримки підприємницької діяльності у сфері олійно-жирового підкомплексу. Розроблено організаційно-економічний механізм регулювання розвитку і розміщення олійно-жирового підкомплексу в Україні та регіонах.*

**Ключові слова:** розвиток, олійно-жировий підкомплекс, аналіз, конкурентоспроможність, продовольча безпека.

*В статье изучены проблемы конкурентоспособного развития масло-жирового подкомплекса АПК Украины. Проведен анализ сырьевой и производственно-технической баз масло-жировой промышленности, особое внимание уделено изучению показателей, касающихся производства подсолнечника как основного сырья отрасли. Разработана авторская методика оценки эффективности развития масло-жирового подкомплекса с использованием общего (интегрального) показателя. Предложено создание современной государственной системы поддержки предпринимательской деятельности в области масло-жирового подкомплекса. Разработан организационно-экономический механизм регулирования развития и размещения масло-жирового подкомплекса в Украине и регионах.*

**Ключевые слова:** развитие, масло-жировой подкомплекс, анализ, конкурентоспособность, продовольственная безопасность.

*In the paper problems of competitive development of oil and fat AIC subcomplex of Ukraine is studied. Raw and industrial and technological bases of oil and fat industry are analyzed, special attention is paid to the study of indices concerning sunflower production as the main raw material of the industry. The author's method for estimating the efficiency of oil and fat subcomplex using total (integral) index is developed. A creation of modern state system of business support in oil and fat subcomplex is offered. Organizational and economic mechanism for the development and deployment of oil and fat subcomplex in Ukraine and regions is developed.*

**Keywords:** development, oil and fat subcomplex, analysis, competitiveness, food safety.

**Постановка проблеми.** Проведення економічних реформ в Україні пов'язане з вирішенням проблем забезпечення конкурентоспроможності галузей економіки. Їх розвиток за умов формування ефективно функціонуючої ринкової економіки вимагає переходу до стабільних, врегульованих взаємовідносин між державою, регіонами та суб'єктами господарювання, спроможних раціонально використовувати природно-ресурсний, виробничий, людський, інвестиційно-інноваційний потенціал територій як у загальнодержавних, так і в регіональних інтересах.

Одним із глобальних завдань, гострота якого зростає, є вирішення проблем забезпечення продуктами харчування населення в частині формування ефективного олійно-жирового комплексу (ОЖК) як важливої складової наповнення ринку.

Забезпечення стійкого конкурентоспроможного розвитку цього підкомплексу потребує нових, більш досконалих методів і форм його регулювання, реструктуризації підприємств і на цій основі удосконалення їх розміщення. Ряд невирішених проблем є в забезпеченні оперативного реагування підприємств на кон'юнктурні зміни та світові тенденції науково-технічного розвитку.

**Аналіз останніх досліджень.** Успішне вирішення завдання ефективного конкурентоспроможного розвитку олійно-жирового підкомплексу значною мірою залежить від рівня його теоретико-методологічного вивчення та узагальнення, що є науковою основою розробки і обґрунтування практичних рекомендацій щодо вирішення продовольчої проблеми.

У науковій вітчизняній і зарубіжній літературі представлені окремі теоретико-методологічні аспекти розвитку олійно-жирового комплексу. Вони ґрунтуються на різних концепціях і програмах розвитку харчової та, в її складі, олійно-жирової промисловості. Їх результати відображено у наукових працях О. М. Алімова, В. І. Бойка, П. П. Борщевського, П. І. Гайдучького, В. Д. Гончарова, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, Ю. П. Лебединського, А. С. Лисецького, Я. Б. Олійника, М. М. Паламарчука, Д. К. Прейгера, П. Т. Саблука, В. Ф. Савченка, Д. М. Стеценка, П. С. Сологуба, Л. Г. Чернюк та ін.

Разом з тим, теоретико-методологічні, методичні та практичні питання розміщення, розвитку та підвищення ефективності функціонування олійно-жирової промисловості в ринкових умовах ще не повною мірою досліджені, особливо в регіонах її спеціалізації.

**Метою роботи** є дослідження проблем ефективного конкурентоспроможного функціонування олійно-жирового підкомплексу як важливої складової продовольчої безпеки України. Вирішення поставленої мети потребує реалізації завдань щодо визначення структури олійно-жирового підкомплексу та розробки оптимальних шляхів його розвитку.

**Результати дослідження.** Олійно-жировий підкомплекс АПК спеціалізується на виробництві рослинницьких олійних культур. Основною олійною культурою в Україні є соняшник. Вирощують його саме для того, щоб одержувати насіння, а з нього олію, тоді як інші олійні культури – льон-довгунець, конопля – культивуються з метою одержання волокна, а насіння – це вже побічна продукція.

Протягом 1990 – 2012 рр. посівна площа олійних культур збільшилася з 2,1 до 7,4 млн. га, в тому числі соняшнику – з 1,6 до 5,2 млн. га. За цей час валовий збір насіння соняшнику збільшився з 2,6 до 8,4 млн. т.

Олійно-жировий комплекс України ґрунтується в основному на виробництві та переробці насіння соняшнику. Посівні площі соняшнику в 1990 р. займали 1636 тис. га, що становило більше 90 % усіх посівних площ олійних культур. Крім соняшнику, в олійно-жировій промисловості використовуються насіння сої, льону-довгунця, рицини, коноплі, рапсу, а також відходи деяких сільськогосподарських продуктів.

Основні посіви соняшнику як теплолюбивої культури зосереджені переважно в південних областях України. Особливо значного поширення набув соняшник у північних і центральних районах Степу. Дещо менші його площі в Лісостепу і південному Степу. Зовсім незначне місце цієї культури – на Поліссі і в передгірських районах Карпат.

Олійно-жирова промисловість представлена олійно-екстракційними і олійно-пресовими, маргариновими і миловарними заводами, а також олійно-жировими і жировими комбінатами. Виробництво олії належить до матеріаломістких, тому олійно-екстракційні заводи розміщені в районах вирощування соняшнику.

Нині в Україні діють такі значні спеціалізовані переробні підприємства, як Полтавський олійно-екстракційний завод потужністю 1080 т переробки насіння на добу, Дніпропетровський олійний комбінат – 800 т за добу, Запорізький – 800 т за добу, Вінницький та інші.

Розвиток виробничо-технічної бази олійно-жирової промисловості перебуває в прямому зв'язку зі зростанням її сировинної бази. Серед олійних культур, які є в Україні сировиною для олійно-жирової промисловості, як вже зазначалося, провідне місце займає соняшник. Виробництво цієї культури в господарствах характеризується високою рентабельністю. Чистий прибуток з 1 га посіву становить 250 грн. в масі. З усіх культур, що вирощуються в умовах нашої країни, саме соняшник і зернові дають прибутки, які набагато перевищують витрати, що необхідні для розвитку виробництва цих культур з розширеною основою.

Обсяг валового збору соняшнику й закупівель його в окремі роки подано в табл. 1.

Таблиця 1

## Виробництво соняшнику в Україні

Назва показника	Роки				
	1990	1995	2000	2010	2012
Врожайність, ц/га	15,8	14,2	15,2	15,0	16,5
Валовий збір, тис. тонн	2571	2860	3457	6772	8387
Закупки соняшнику підприємствами України на переробку, тис. тонн	2100,0	1321,0	2157,0	4232,0	5241,0
Питома вага державних закупівель у валовому зборі, %	74,7	76,6	75,3	74,2	73,5
Олійність, %	46,99	44,74	47,6	46,8	47,3
Вихід олії з насіння соняшнику, який зібрано з 1 га посівів, кг	651	622	736	682	694

Впродовж 1990 – 2012 рр., як видно з таблиці, техніко-економічні показники олійно-жирового виробництва були різними. Так, у 2012 р. сільгосп підприємства зібрали 8,4 млн. тонн насіння соняшнику, що на 5,8 млн. тонн більше, ніж у 1990 році.

Розвиток та розширення сировинної бази галузі безпосередньо впливають на обсяги продукції. Виробництво рослинної олії на Україні протягом 1990 – 2012 рр. узагальнено в табл. 2.

Останнім часом виробництво рослинної олії в Україні значно зросло. Це пояснюється збільшенням валового збору олійної сировини та обмеженням експорту насіння соняшнику. Так, у 2012 р. виробництво соняшникової олії становило 3,8 млн. тонн, що становило порівняно з 1990 р. 283,4 % (табл. 2).

Виробництво олії на екстракційних заводах галузі в 2012 р. підвищилося до 1187,2 тис. тонн, що становило порівняно з 1990 роком 493 %.

Таблиця 2

## Товарно-економічні показники виробництва рослинної олії в Україні

Найменування показників	Роки				
	1990	1995	2000	2010	2012
Виробництво рослинної олії, тис. тонн	1070,4	696,2	972,8	4249	5245
в т. ч. соняшникової	1055,4	685,0	965,0	2990	3799
Питома вага соняшникової олії в загальному обсязі виробленої олії, %	98,6	98,4	99,2	70,4	72,4
Переробка насіння соняшнику держресурсів екстракційним способом, %	84,8	90,2	85,0	84,7	83,6
Виробіток олії на екстракційних заводах – всього, тис. тонн	240,8	234,9	293,2	934,4	1187,2
Вихід соняшникової олії на заводах до ваги насіння, %	44,45	44,94	46,32	46,22	46,3

Ефективному використанню олійної сировини сприяє застосування прогресивного способу переробки насіння – екстракційного. Питома вага отримання олії цим способом збільшується, як

свідчать дані: в 1990 – 2012 рр. він перевищував 80 %. Застосування цього способу забезпечує високі техніко-економічні показники, економію сировини та створює умови для впровадження безперервних технологічних схем. Завдяки переробці ресурсів олійної сировини на олійно-екстракційних підприємствах досягається майже повне видобування олії (вміст олії в шроті – 1-1,5 %). Застосування цього способу дозволяє видобувати олію навіть з низькоолійних культур, недоступних для недосконалих процесів.

Виробничі потужності підприємств олійно-жирової промисловості за 2000 – 2012 рр. збільшилися до 12,2 млн. т на рік, в тому числі за рахунок реконструкції та модернізації діючих підприємств – на 0,493 млн. т, та за рахунок будівництва нових заводів – на 2,7 млн. т.

Структурні зрушення і ефективність в олійно-жировій промисловості значною мірою залежать від збалансованої діяльності суб'єктів господарювання, удосконалення податкових, митних і цінових механізмів.

Для цілеспрямованого регулювання ринку насіння олійних культур і можливостей його ефективної переробки держава має використовувати систему економічних заходів. Основний зміст заходів при цьому базується на досягненні гнучкої взаємодії структурних елементів олійно-жирового комплексу, вдосконалення розміщення підприємств на основі впровадження розвинених економічних взаємозв'язків і нових методів управління. Доведено, що ринкова стратегія в системі виробничо-збутових координат відкриває нові напрями і можливості вдосконалення територіальної організації виробництва та підвищення його ефективності. В зв'язку з цим посилюється необхідність трансформації державного регулювання, зміни пріоритетів у формах і методах регулювання виробничих відносин.

В розробці методології та методики оцінювання ефективності розвитку олійно-жирового підкомплексу треба виходити з необхідності поєднання галузевих та регіональних інтересів у формуванні й використанні потенціалу територіального розвитку. У зв'язку з цим цікавим є запровадження загального (інтегрального) показника оцінювання потенціалу регіонального розвитку олійно-жирової промисловості. Формула розрахунку має такий вигляд:

$$Pr = \sum_{j=1}^n (P_{ij} / K_j) \cdot 100; \quad (1)$$

де  $Pr$  – інтегральний показник оцінювання потенціалу регіонального розвитку олійно-жирового комплексу;

$j, i$  – натуральні числа від 1 до  $n$ ;

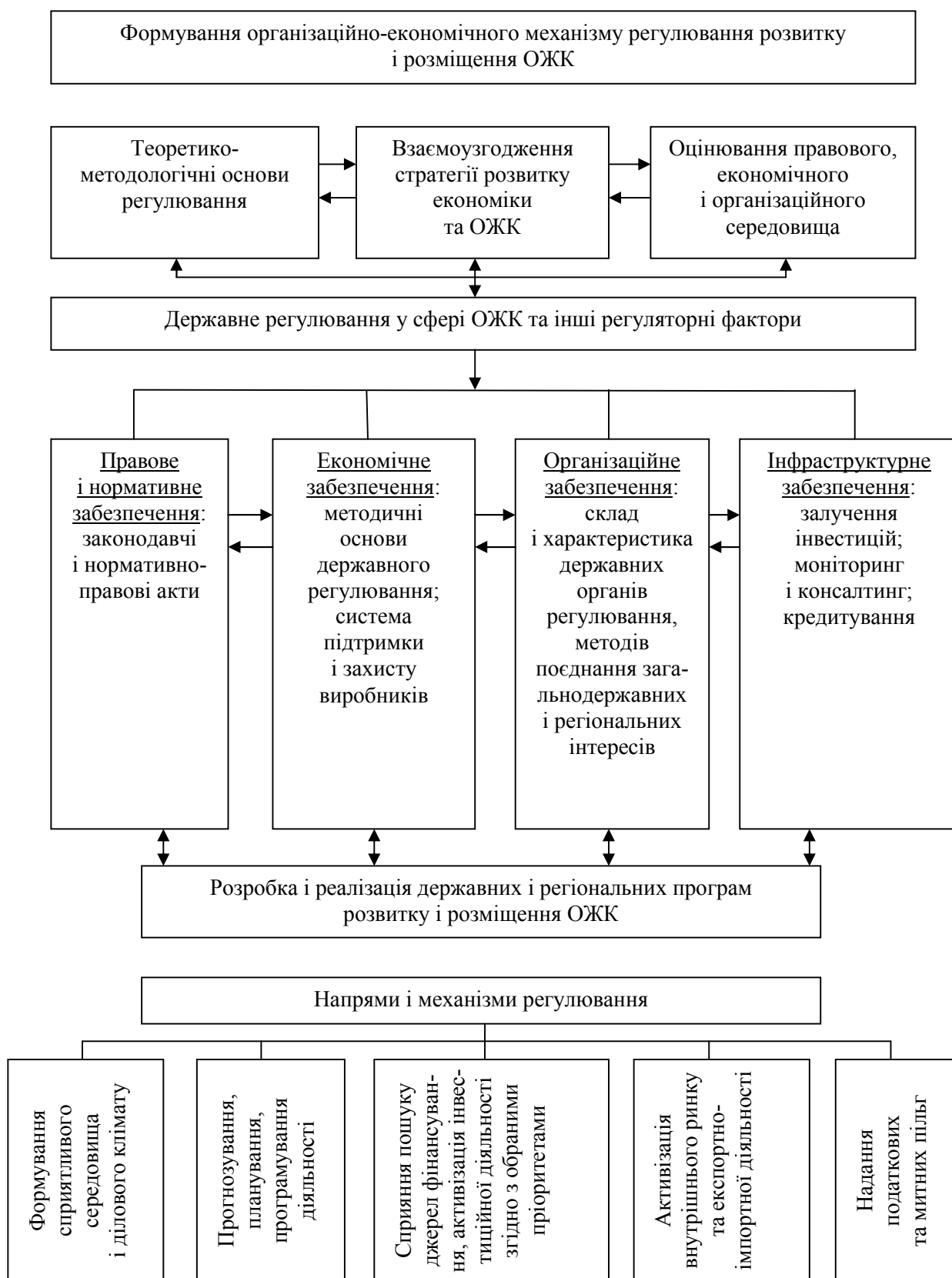
$P_{ij}$  –  $j$ -й показник в  $i$ -му регіоні;

$K_j$  –  $j$ -й показник по Україні.

Необхідні доповнення до системи зазначених показників полягають у тому, щоб залучити до розрахунку такі показники, як частка олійно-жирової промисловості в харчовій промисловості та АПК за обсягом прибутку, чисельністю працівників, вартістю основних виробничих фондів; місце олійно-жирового комплексу у продовольчому ринку; визначення масштабів експорту та імпорту олійно-жирової продукції.

Пропонується створення сучасної державної та регіональної системи підтримки підприємницької діяльності у сфері олійно-жирового підкомплексу, для чого виділено шість основних груп факторів, які визначають ефективність виробництва, та запропоновано групу відповідних показників оцінювання. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку і розміщення олійно-жирового підкомплексу зображено на рис. 1.

Наведена структурно-динамічна характеристика олійно-жирової промисловості та запропоновані заходи щодо удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання розвитку і розміщення олійно-жирового підкомплексу дозволяють зробити висновки про можливість його зміцнення на внутрішньому і зовнішньому ринках, довести виробництво соняшникової олії в Україні до 15 млн. т і забезпечити цим важливим продуктом харчування населення України та утримати світове лідерство в його експортуванні.



**Рис. 1. Схема організаційно-економічного механізму регулювання розвитку і розміщення олійно-жирового підкомплексу (ОЖК) в Україні та регіонах**

**Висновок.** Одним із глобальних завдань, гострота якого зростає, є вирішення продовольчої проблеми, зокрема, в частині формування ефективного олійно-жирового підкомплексу (ОЖК) як важливої складової наповнення ринку.

Забезпечення стійкого ефективного розвитку цього підкомплексу вимагає нових, більш досконалих методів і форм його регулювання, реструктуризації підприємств і на цій основі удосконалення їх розміщення. Ряд невирішених проблем є також і в забезпеченні оперативного реагування підприємств на кон'юнктурні зміни та світові тенденції науково-технічного розвитку.

Успішне вирішення завдання ефективного розвитку олійно-жирового підкомплексу значною мірою залежить від рівня його теоретико-методологічного вивчення та узагальнення, що є науковою основою розробки і обґрунтування практичних рекомендацій для вирішення продовольчої проблеми.

#### Список використаної літератури

1. Валова продукція с/г України за 2013 р. : стат. зб.
2. Сільське господарство України 2013 р. : стат. зб.
3. Рослинництво України. 2013 р. : стат. зб.
4. ТОВ «Прес-медіа», Газета «Агробізнес сьогодні» 2010 – 2013 рр.
5. Юркевич Є. О. Агроекономічна оптимізація посівних площ і розміщення соняшника в сівозмінах України / Є. О. Юркевич, Н. П. Коваленко. – Одеса : ПП Огрмцяні, 2007. – 43 с.
6. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. – К. : Економіка АПК, 2009. – № 10. – С. 3–7.

#### References

1. Gross production of Ukrainian agriculture for 2013: statistical digest.
2. Ukrainian agriculture, 2013: statistical digest.
3. Crop production, 2013: statistical digest.
4. TOV «Pres-media», newspaper «Agrbiznes syohodni», 2010 – 2013.
5. Yurkevych, E. O. and Kovalenko, N. P. (2007) Agro-economic optimization of area under crops and placement of sunflower in crop rotation of Ukraine. Odesa: PP Ogrmtsyan, 43 p.
6. Sabluk, P. T., Bilorus, O. H. and Vlasov, V. I. (2009) Food safety of Ukraine. Kyiv: Ekonomika APK, (10), pp. 3–7.

*Стаття надійшла до редакції 08.04.2014.*

#### Відомості про авторів

**В. М. Яценко**, доктор економічних наук, професор, Черкаський державний технологічний університет.